

žarnogrobiščne kulture, ki niso imela kamnitega obzidja, ampak so bila obdana z zemljenim nasipom in morda leseno konstrukcijo, ali pa so bila sploh neutrjena. Na Krasu se je brez večjih sprememb v poselitvi utrjenih gradišč ohranila kaštelirska kultura, v kateri se je v 10. stol. pr. n. št. prav tako uveljavilo pokopavanje v planih žarnih grobiščih. Izjemno najdišče je pomembno kulturno mesto Mušja jama pri Škocjanu. V brezno Mušje jame so ljudje od blizu in daleč v pozni bronasti in še na začetku železne dobe (med 12. in 8. stol. pr. n. št.) kot dar podzemnim božanstvom metalni dragocene predmete, predvsem bronasto orožje in posodje. Izvor posameznih predmetov kaže na stike Škocjana z Italijo, zahodnim delom Balkanskega polotoka in Panonijo oz. na njegov nadregionalni kulturni pomen.

Na posebej izbrana mesta, posebno v jame, na prelaze in prehode, v reke in jezera so v pozni bronasti dobi (zlasti med 13. in 11. stol.) ljudje odmetavali ali zakopavali kovinske predmete, večinoma orožje in orodje. Te založne (depojske) najdbe se navadno pojasnjujejo kot darovi s sakralnim pomenom, vsaj nekatere, npr. depo iz Dragomlja pri Domžalah, pa so lahko bile lastnina potujočih obrtnikov in trgovcev, zakopana v sili in naglici.

Železna doba

Na prehodu iz 2. v 1. tisočletje so se v kulturi žarnih grobišč zgodile spremembe, ki so se v slovensko okolje širile iz Sredozemlja in tudi iz Podonavja. Družba se je razslojevala, kakor kaže pojav grobov z izjemnimi pridatki, značilnih za novo elito. Odločilno spodbudo za takšno spreminjanje in gospodarsko osnovo vojaške in politične moči sta pomenila pridobivanje in uporaba nove kovine – železa. Nastopila je železna doba.

Čeprav so prvo staljeno železo poznali v Anatoliji že ob koncu 3. tisočletja pr. n. št., so do konca 13. stol. železo pridobivali le Hetiti, po propadu njihove države pa se je postopoma razširilo v vzhodno Sredozemlje oz. prek Grčije v 11. stol. tudi na Balkanski polotok in naprej po Evropi. Na

slovensko ozemlje so železo prinesli sredozemski rudosledci in trgovci, ki so prek Italije oz. severno-jadranskega območja iskali poti v rudnate Vzhodne Alpe. Najstarejše, že v 11. oz. 10. stol. uvožene železne najdbe, so iz svetišča v Mušji jami in iz grobov njegovih čuvajev v Brežcu pri Divači ter iz Tolmina. V 8. in 7. stol. sta se zaradi bogatih ležišč limonitne železove rude železarstvo in kovaštvo razvila tudi v jugovzhodnih Alpah, posebej na Gorenjskem in Dolenjskem.

Železno dobo na slovenskem ozemlju delimo v starejšo (ok. 800–300 pr. n. št.), imenovano tudi halštatska (najdišče Hallstatt v Avstriji), in mlajšo (ok. 300–15 pr. n. št.) ali latensko (najdišče La Tène v Švici). Za prvo je značilen obstoj velikih skupnosti, ki jih etnično ne moremo poimenovati, saj o njih – v nasprotju s sosednjimi ljudstvi Venetov, Histrov, Liburnov in Japodov – antični pisari ne poročajo. Arheologi so te skupnosti na podlagi značilne materialne kulture, posebno grobnih najdb orožja, nože in posodja, ter načinov pokopavanja in strukture poselitve razdelili v več skupin: štajersko, koroško, dolenjsko, gorenjsko, notranjsko in posoško (imenovano tudi svetolucijska po starem imenu za Most na Soči).

Območje Slovenije je bilo v železni dobi gosto poseljeno, ponekod, npr. na Krasu, nepretrgano iz bronaste dobe, ponekod pa so ob starih naselbinah nastale nove, npr. na Dolenjskem, Štajerskem ali v Posočju. Značilna utrjena naselja – gradišča so bila postavljena na vzpetinah ob robovih dolin. Takšna lega jim je omogočala varnost in nadzor nad okolico, imela pa so tudi kmetijsko zaledje. Nekatere naselbine niso potrebovale umetnega obrambnega sistema, nastale so na naravno zavarovanih pomolih nad okljuki ali sotočji rek, denimo v Kranju, Črnomlju, Novem mestu in na Mostu na Soči. Tam je bilo v sotočju Soče, Idrijce in Bače zgrajeno načrtno urejeno in dobro organizirano naselje s hišami na terasah, vkopanih v pobočje – odličen primer gradnje hiš alpskega tipa in urbanizma starejše železne dobe, po katerem so se zgledovale tudi poznejše hiše iz latenske in rimske dobe. Prebivalci posoške skupine so na

novo poselili dele Gorenjske, posebno Bohinjski kot, kjer so bila bogata ležišča železove rude. V primerjavi z bronasto dobo se je močno spremenil način poselitve predvsem v osrednji Sloveniji oz. na Dolenjskem, ki je sicer najbolj raziskano območje. Tam so stara bronastodobna naselja opustela, nastale pa so nove, praviloma večje utrjene naselbine z močnimi kamnitimi obzidji in zemljenimi nasipi, ki so jih prebivalci večkrat obnavljali. Naselbine so bile zgrajene dokaj enotno; v notranjosti so stale lesene hiše s tlemi navadno iz zbite ilovice, lahko so imele kamnite temelje, stene so bile ometane z ilovico, strehe pa najverjetneje krite s slamo. Ponekod, npr. na Križnem vrhu pri Mokronogu, pa naselja niso imela kamnitega obzidja, ampak leseno obrambno konstrukcijo. Zgledni primer je obzidje naselbine na Viru pri Stični, široke ok. 400 in dolge ok. 800 m, ki je spadala med največje na območju jugovzhodnih Alp. Zasnovana je bila načrtno in zgrajena naenkrat, z mogočnim kamnitim obzidjem, ki so ga večkrat obnovili. Drugo obzidje, datirano v začetek 6. stol., je bilo debelo povprečno tri metre, povezano s pokončnimi lesenimi stojkami in vodoravnimi bruni, spredaj pa utrjeno z zemljenim nasipom. Za obzidjem so arheologi izkopali ostanke hiš in na južnem robu gradišča sledove utrdbe, notranjost naselbine pa je še slabo raziskana.

Osnova gospodarstva v železni dobi sta bila živinoreja in poljedelstvo, v okviru hišnega gospodarstva so bile pomembne tudi različne obrti, za skupnosti in njihove elite pa je bila ključnega pomena specializirana proizvodnja nekaterih izdelkov, predvsem seveda železa, ob tej pa pridobivanje svinca ali izdelava stekla, ki je pomenila osnovo za njihovo navzočnost na gospodarskem in političnem zemljevidu ter za razvejene medkulturne stike. Trgovske in druge stike dokumentirajo uvoženi luksuzni predmeti iz grobov odličnikov, npr. bronasto in keramično posodje iz Etrurije in južne Italije, trgovali pa so tudi s soljo, jantarjem (za nakit) in grafitom (za lončarstvo). Iz razvitih sredozemskih civilizacij so prihajali tudi različni kulturni in umetnostni vplivi. Izraz tega

je situlska umetnost, poimenovana po okrašenih vedrih (situlah) iz bronaste pločevine.

Halštatske skupnosti so imele različne pogrebne navade: v Posočju so pokopavali v velika plana grobišča z žganimi grobovi, na Notranjskem so poleg žganih poznali tudi skeletne pokope, na Gorenjskem so sežgane ostanke umrlih s pridatki v bronastodobni tradiciji pokopavali v žare. Na Štajerskem so bila najdena plana in gomilna grobišča s kremiranimi pokopi, za Dolenjsko pa je značilen pokop celih trupel v gomilah, v katere so več generacij pokopavali člane družine ali rodu. Način pokopa, grobni pridatki in noša razkrivajo družbeno strukturo vedno bolj razslojene skupnosti. Posebej dolenjska najdišča potrjujejo uveljavitev bojevnškega stanu z rodovnimi veljaki (»knezi«) na čelu, med ženskami visokega sloja pa svečenic. Popolna oprava bojevnika je obsegala predvsem orožje, navadno dve sulici in bojno sekirico, »knezi« so nosili še čelado in oklep kot statusno bojno opravo. Nekateri so bili pokopani s konjsko opremo, posamezniki tudi s konjem. Veljakom so v grob pridali še luksuzno posodje in druge statu-sne simbole. Najodličnejše ženske so nosile zlat, jantarni in steklen nakit, predvsem ogrlice, navadno tudi bronaste ali železne zaponke, zapestnice in nanožnice. Med bogatimi moškimi pokopi v Stični izstopa grob št. 72, ki je poleg orožja in konjske opreme (pod vplivom vzhodnih ljudstev), žezla in zlatih okraskov vseboval še obrtno orodje. Najbogatejši ženski grob (št. 27) pa je ob značilnem nakitu in obleki, obšiti z bronastimi gumbi, imel še bogat zlati okras – ta je krasil bodisi diadem bodisi pokrivalo v obliki avbe in se zgledoval po noši zgodnjeskitskih aristokratinj z območja severnega Pričrnomorja.

Skupnosti starejše železne dobe so na slovenskem ozemlju s svojimi protourbanimi središči kljub velikemu gospodarskemu in družbenemu napredku ostale na ravni prazgodovinskih kultur. Niso zmogle ustvariti kompleksne urbane družbe, kakršna se je razvila npr. na italiskem polotoku, prav tako je bila redka in zelo omejena uporaba pisave, s katero bi vstopile v zgodovino. Njihova

kultura je bila v 4. stol. v zatonu in je zamrla s prihodom Keltov, ki so se kot nova vojaška in politična sila iz Srednje Evrope razselili po celini prav do Črnega morja in Male Azije. Slovensko ozemlje so poselili ok. leta 300 pr. n. št. Porušena obzidja dolenskih gradišč in opustitev pokopavanja v gomile dokazujejo izgubo identitete in vitalne moči halštatskih skupnosti, ki so se pomešale s Kelti in se jim podredile ter prevzele njihovo kulturo ali se jim morale umakniti.

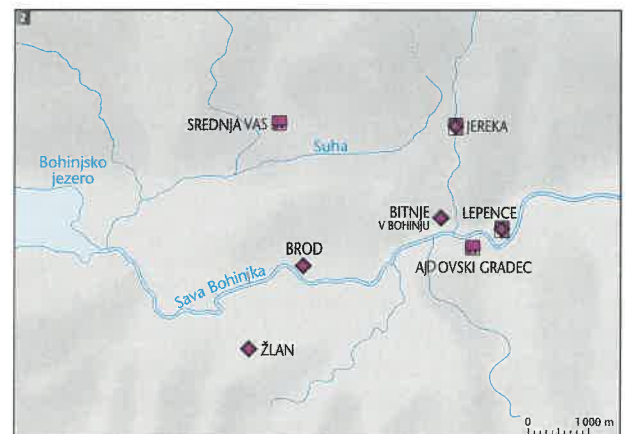
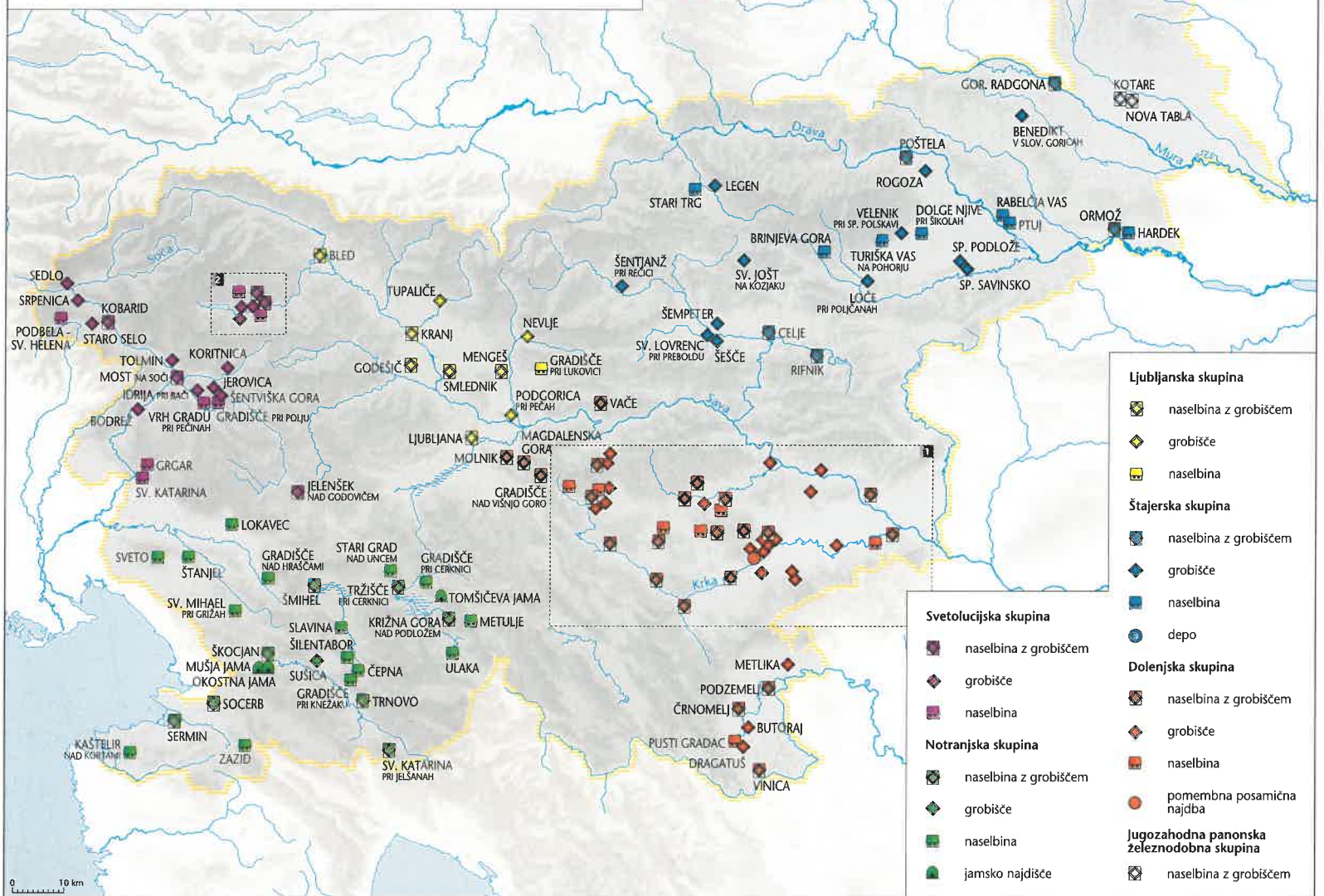
V poznejših antičnih pisnih virih imenovano vzhodnokeltsko pleme Tavriski je, kot dokazujejo arheološke najdbe, prišlo iz Panonske kotline in poselilo osrednje in vzhodno ozemlje Slovenije. Najdišča, ki so jim pripisana, so arheologi po Mokronogu v Mirnski dolini označili za mokronoško skupnost. Karni so zasedli zahodne dele: po materialni kulturi sta prepoznani idrijska skupnost v Posočju, imenovana po grobišču blizu Idrije pri Bači, in notranjsko-kraška skupnost na Notranjskem in Krasu. Antični pisci omenjajo tudi Kolapijane, ki so se imenovali po Kolpi (*Colapis*) in jim arheologi pripisujejo najdišča v osrednjih in južnih delih Bele krajine, kjer je živela viniška skupnost (po grobišču v Stražnem dolu pri Goleku). Mnenja strokovnjakov o etnični pripadnosti

teh skupnosti niso enotna; idrijska skupnost je bila zelo verjetno etnično mešana, vodilno pleme v njej pa so bili keltski Karni.

Za novo, latensko dobo so značilne velike spremembe v materialni kulturi, posebno noši in oborožitvi, prav tako v načinu pokopavanja, saj se je na novih planih grobiščih večinoma uveljavil žgani pokop. Na navade so vplivali tudi stiki s sosedi; Kolapijani so tako kot Japodi v Liki poznali žgani in skeletni pokop ter v svojo kulturo prevzeli mnogo japodskih elementov, a so uporabljali tudi predmete tavrščanskega izvora. Najdbe z območja idrijske in notranjsko-kraške skupnosti, npr. bronaste pivske posode iz italških delavnic, pa kažejo na stike z zahodom.

V 2. in 1. stol. pr. n. št. so se pojavili srebrni novci, znak samostojnega denarništva Tavriskov. Ti so v okviru plemenske zveze Noriškega kraljestva prihajali pod naraščajoči vpliv Rimljanov, ki so s trgovskimi stiki in s pohodi proti Histrom, Karnom, Tavriskom, Japodom in Kolapijanom vedno bolj prodirali na ozemlje jugovzhodnih Alp, Istre in zahodnega dela Balkanskega polotoka. Tako se je na slovenskem ozemlju s postopno romanizacijo, z vojaškimi osvajanji in vključitvijo v rimski imperij končalo prazgodovinsko obdobje.

SLOVENSKO OZEMLJE V STAREJŠI ŽELEZNI DOBI (HALŠTAT)

V prazgodovini slovenskega ozemlja je starejša železna doba zaradi številnih arheoloških najdišč in raziskanosti ena izmed relativno najbolj poznanih. Izstopa tudi po izjemnosti posameznih vrst predmetov in upodobitev (situlska umetnost). Na kulturni razcvet skupnosti posebno na Dolenjskem kaže v

evropski arheologiji uveljavljeni izraz »cvetoči halštat Dolenjske«. Raziskave dokazujejo povezanost slovenskih najdišč s sosednjimi pokrajinami Podonavja in Balkana, pa tudi zgodnje vplive Sredozemlja in črnomoškega prostora. Etničnih imen pa nam antični pisci niso razkrili.

RAZPROSTRANJENOST SITULSKE UMETNOSTI

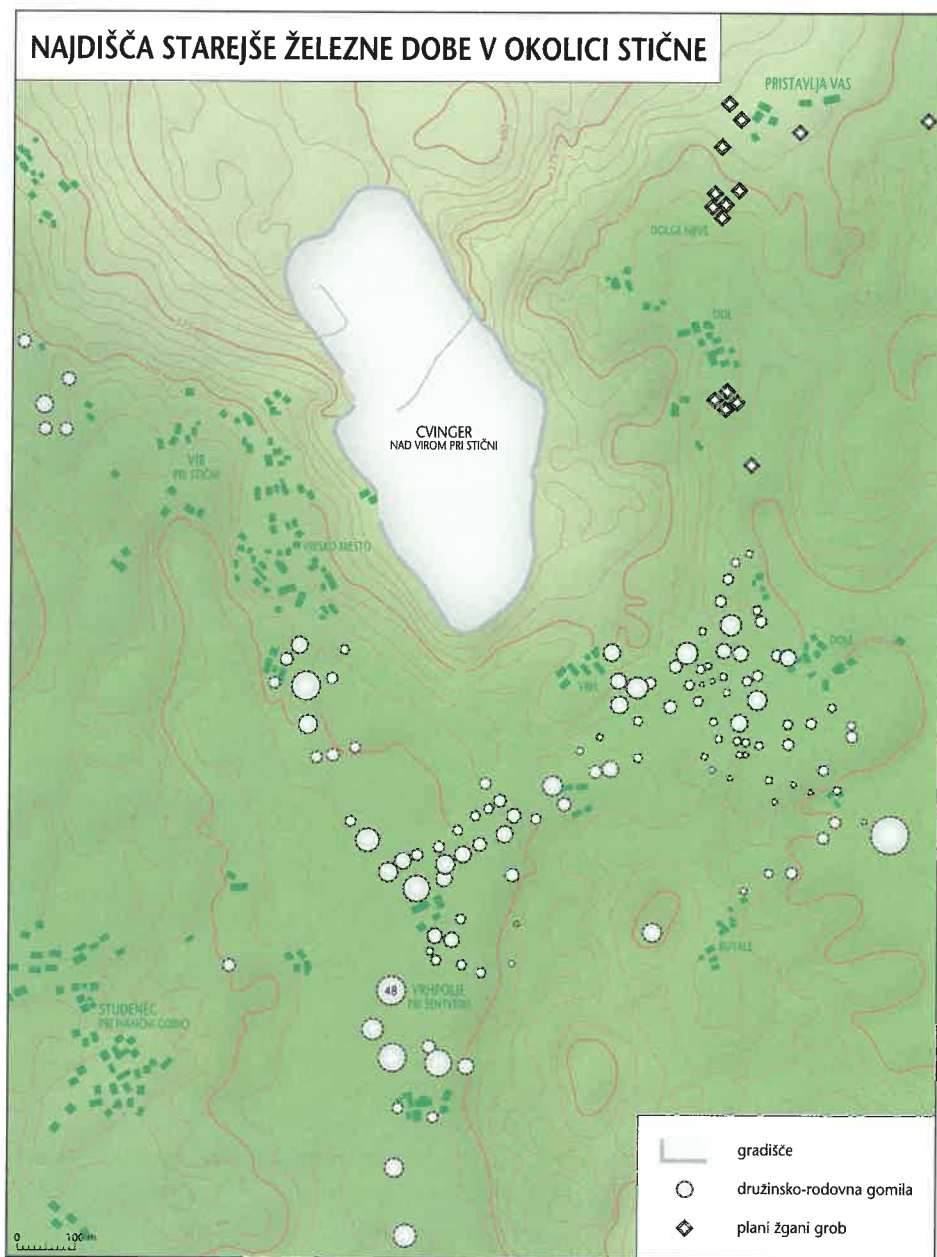
Situlska umetnost je bila razširjena med 7. in 4. stol. pr. n. št. v vzhodnem delu Padske nižine (območje Etruščanov in Venetov), v alpskih dolinah Poadižja in severne Tirolske ter na Dolenjskem in v Zasavju. Posamezni primerki so znani iz Posočja, Istre in Vzhodnih Alp. Izraz situla (lat.) pomeni vedro za pijačo, v situlsko umetnost pa štejemo tudi druge predmete: pokrove posod, pasne sponse in pasove, nožnice mečev in bodal, uhane, votivne ploščice in čelade. Izdelani so bili iz tenke bronaste pločevine, v katero so mojstri vrezali oz. iztolkli okras v plitkem reliefu (torevtika). Na Slovenskem je to prvi množični pojav figuralnih upodobitev v prazgodovini. Najzgodnejše so iz 7. stol. pr. n. št., največji razcvet je dosegla situlska umetnost ob koncu 6. in na prehodu v 5. stol. pr. n. št., ko je bila omejena na dolensko halštatsko skupino, skromnejši po okrasu in pripovedi pa so izdelki iz pozne dobe, ob koncu 5. in na prehodu v 4. stol. pr. n. št. Najznamenitejša je situla z Vač pri Litiji (ok. 500 pr. n. št.). Situlski izdelki s slovenskih najdišč se po oblikah in motivih prizorov na njih zgledujejo po etruščanskih in venetskih, kar je posledica tesnih stikov teh železnodobnih skupnosti. Vendar so na njih upodobljeni tudi predmeti in noša, ki so bili glede na grobne najdbe značilni za domačo elito. Nekateri izdelki so nastali v domačih delavnicah na Dolenjskem in dokazujejo samostojni ustvarjalni izraz dolenskih skupnosti iz starejše železne dobe.

Nekateri motivi na spomenikih situlske umetnosti izvirajo še iz tradicije pozne bronaste dobe, večinoma pa motivika in stil izhajata iz sredozemskih kultur 1. tisočletja pr. n. št., predvsem iz etruščanske in grške. V krožnih pasovih ali posamično so upodobljene živali (in včasih fantastična bitja), rastlinski motivi in ljudje. Najpomembnejši so sprevodi s konjeniki in bojvniki oz. z veljaki na vozovih, prizori vladarjev na prestolu, daritve, obredno pitje s strežniki in strežnicami, igranje na glasbila, dvoboji z ročkami. Prikazujejo idejni oz. duhovni svet takratnih elit in tako kot predmeti, odkriti večinoma v grobovih moških veljakov, dokazujejo njihov družbeni položaj. V prizorih lova, spolne združitve, pogrebne sprevoda in morda celo žrtvovanja ženski sta skrita simbolika plodnosti, razmnoževanja in obnavljanja ter prepletanje življenja in smrti.

Med najodličnejšimi arheološkimi območji v Sloveniji je Novo mesto. Z obzidjem in nasipi utrjeno prazgodovinsko gradišče na vzpetini Marof v okljuku prometno pomembne Krke, pripadajoče grobne gomile, posebno na Kapiteljski njivi, in peči za taljenje železa v Bršljinu dokumentirajo moč in razcvet Novega mesta kot enega najpomembnejših središč starejše železne dobe na območju jugovzhodnih Alp. Številne in zelo bogate najdbe orožja in bojne opreme, konjske opreme, posodja (med drugim šestih situl), nakita in delov noše, posebno iz knežjih grobov, dokazujejo družbeno razslojenost, gospodarsko moč, trgovske in druge stike, način življenja takratnih prebivalcev Novega mesta.

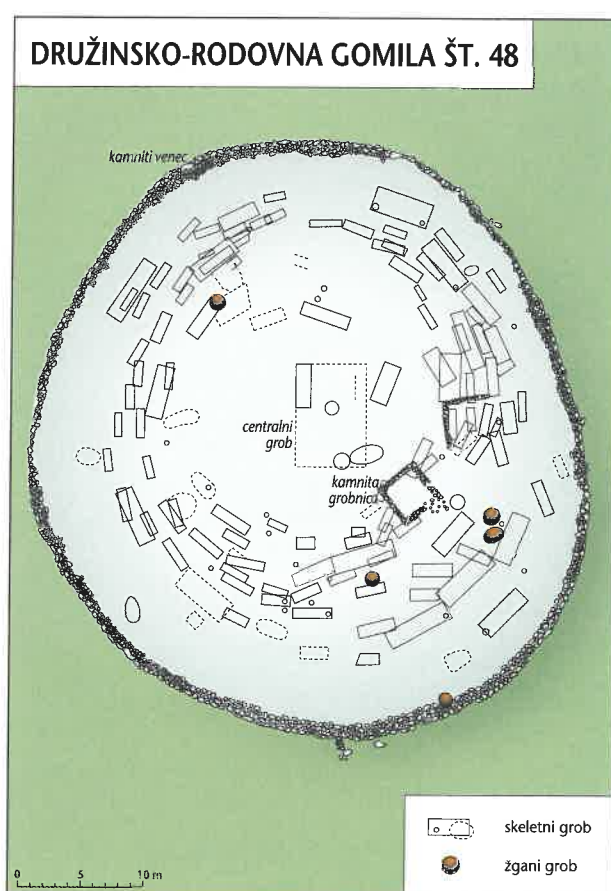
NAJDIŠČA STAREJŠE ŽELEZNE DOBE NA OBMOČJU NOVEGA MESTA

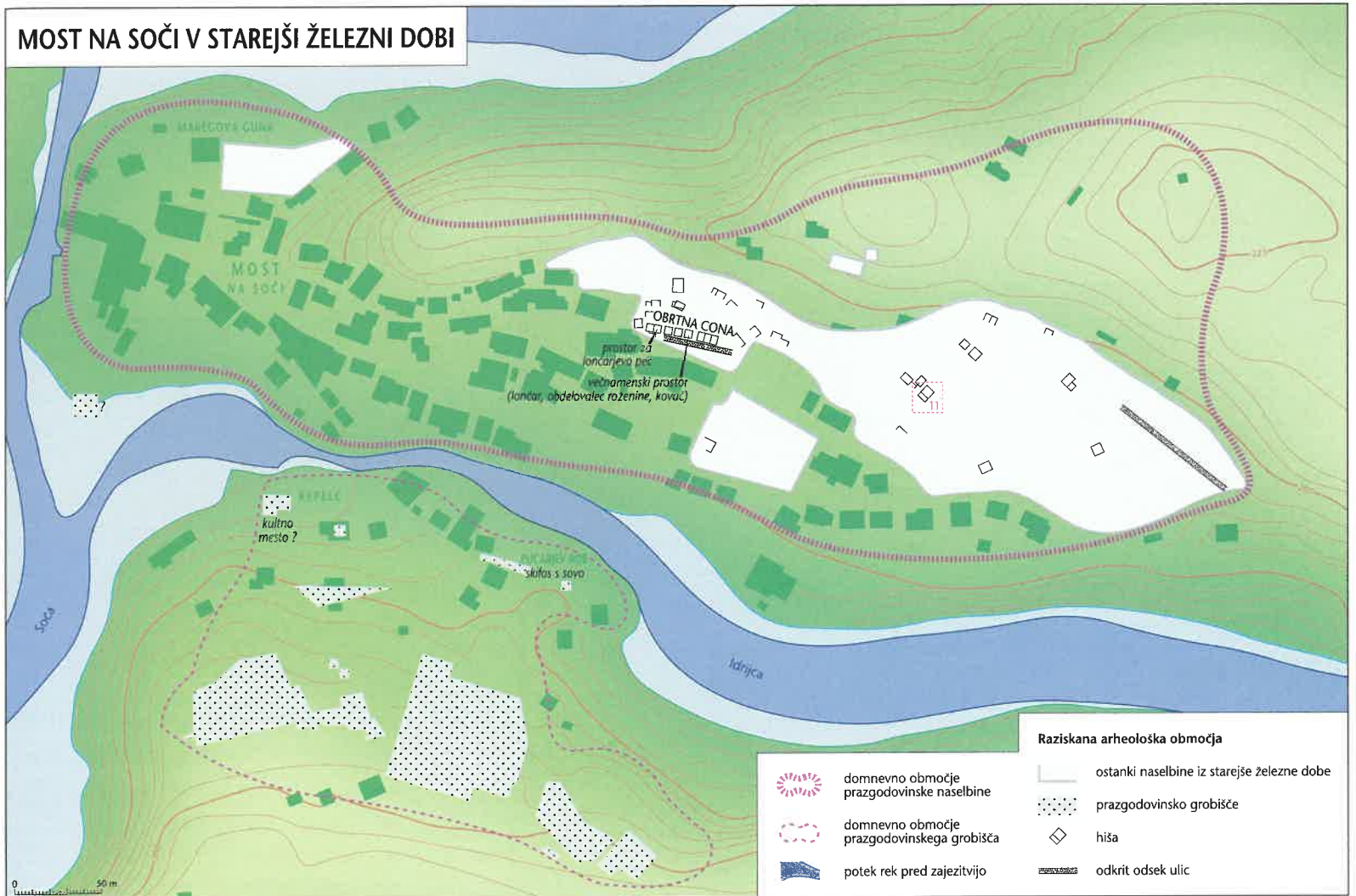
Območje Stične z železnodobnim gradiščem nad Virom ter bližnjimi grobnimi gomilami in planimi žganimi grobovi sodi med najpomembnejša arheološka najdišča halštatske kulture na jugovzhodnoalpskem območju. Raziskave gomil po 2. sv. v., posebno sistematična izkopavanja gomil št. 5 in 48, prav tako pa izkopavanja naselbine nad Virom, so bistveno obogatili poznavanje halštatske kulture na Dolenjskem in hkrati razkrili celo območje prazgodovinske kulturne krajine. To so oblikovale generacije železnodobnih prebivalcev od druge pol. 8. stol., ko so zgradili obzidano »virsko mesto« (Cvinger), do konca 4. stol. pr. n. št., ko so ozemlje zasedli Kelti in obzidja ni bilo več.

Družbeno organiziranost halštatske družbe in bogastvo njenih veljakov razkrivajo grobne gomile v dolini pod gradiščem, zdaj marsikje preraste z gozdom.

Delno ohranjenih je 124, v celoti pa jih je bilo nekoliko več, ok. 150, a so bile številne preorane. Skupaj s planimi žganimi grobovi vzhodno od gradišča ohranjajo podobo svojevrstne svete pokrajine, v kateri so bile gomile razmeščene v vrstah oz. v skupinah vzdolž poti iz mesta. V njih so pokopavali pokojnike posameznih rodovno-družinskih skupnosti, pogosto več generacij. Največja je bila gomila št. 48, ki je skupaj s kamnitim vencem v premeru merila 46,30 m in bila pred izkopom visoka ok. 5 m. V sredini je bil centralni grob, izropan že v davni, ki je imel po ostankih sodeč leseno kamro in kamnito oblogo, v njem pa je bil verjetno pokopan imeniten konjenik, morda začetnik rodu ali poglavar. Nad tem grobom je bila nasuta prva, najstarejša gomila, okoli nje so nato krožno polagali nove grobove, lahko tudi v njen rob. Prvem krogu 27 grobov, ki jih je prekrila druga gomila, je sledil drugi krog s 56 mlajšimi grobovi, kot prvi vkopan v tla in nato prekrit z gomilo. V zadnji, tretji razširitvi in ob povišanju gomile so zgradili tudi kamniti venec. Pozneje so 97 grobov pokopali v nasutje gomile. Večina od skupaj 181 dokumentiranih izkopanih enot iz štirih kronoloških faz so skeletni pokopi v krsti, tipični za halštatsko kulturo Dolenjske. Pet grobov je bilo žganih, med njimi dva blizu centralnega groba, značilna še za kulturo žarnih grobišč. Grobni pridatki so običajni za tedanje nošo, pri moških predvsem orožje in pri ženskah nakit.

MOST NA SOČI V STAREJŠI ŽELEZNI DOBI

HIŠA ŠT. 11

Proti koncu 8. stol. pr. n. št. je na naravno zavarovanem pomolu nad sotočjem Idrijce in Soče, kjer je danes Most na Soči (nekdanj Sv. Lucija) in se križajo pomembne poti v Zgornjem Posočju, nastala velika prazgodovinska naselbina. Arheologi so v letih 1971–84 odkrili tlorise 35 hiš na prisojni strani pobočja, z obrtniškim delavnicami v zahodnem in bivalnimi stavbami predvsem v vzhodnem delu. Hiše s kamnitimi temelji, lesenimi stenami in ilovnatim ometom (lahko z okrasom) ter z drenažo so bile postavljene glede na ulično mrežo in z enim od vogalov obrnjene proti severni, vetrni strani ter z vhodom praviloma na južni, zavetrni strani. Imele so dva ali tri prostore, večje za bivanje in manjše za shrambo ali predprostor. Prebivalci so svoje umrle pokopavali na drugi strani Idrijce, kjer je bila ob koncu 19. stol. odkrita ena največjih nekropol doslej v Srednji Evropi. Več kot 6550 strokovno izkopanih žganih grobov (skupaj ok. 7000) glede na prdatke pripada svetolucijski skupini halštatske kulture. Leta 2001 izkopana posodica (skifos) z naslikano sovo posredno dokazuje stike z Grčijo (Atenami) oz. njenimi trgovskimi postojankami ob izlivu reke Pad.

Latensko kulturo v Sloveniji na podlagi raziskav grobišč delimo na štiri kulturne skupine. V največji, mokronoški skupini so najpomembnejša grobišča na Štajerskem v Slatini v Rožni dolini, v Posavju v Dobovi in Brežicah, na Dolenjskem pa zlasti v Novem mestu (Kandija, Beletov vrt in Kapiteljska njiva kot največja nekropola). V viniški skupini je glavno najdišče nekropola v Stražnem dolu pri Goleku, v notranjsko-kraški skupini grobišča pri Šmihelu pod Nanosom, pri Socerbu in Ponikve pri Matavunu, v idrijski skupini pa grobišča v Idriji pri Bači, na Reka in v Bodrežu. Naselja so bila nižinska in višinska, posebno na Štajerskem in Dolenjskem so Kelti poselili lokacije višinskih naselij iz halštatske in ponekod iz bronaste dobe. Raziskave na trasah avtocest so tudi za Prekmurje potrdile keltsko naselitev in dale nova spoznanja o bivalni kulturi, npr. z odkritjem keltske hiše – zemljanke (Kotare). Posebnost je svetišče na Gradiču v Kobaridu, kjer so verjetno že v 2. stol. pr. n. št. častili rimske bogove.

